

Resim Sanatına Yansıyan İstanbul Sokak Satıcılarının Osmanlı-Türk Sosyal Yaşamındaki Yeri ve Önemi

Geliş Tarihi/Received: 28.01.2021
Kabul Tarihi/Accepted: 07.09.2021
DOI: 10.46372/arts.958990

Dr. Öğr. Üyesi Hülya KALYONCU
Işık Üniversitesi
Güzel Sanatlar Fakültesi
hulya.kalyoncu@fideltus.com
ORCID: 0000-0002-6325-6009

ÖZ

Osmanlı Devleti'nde sabit bir dükkâna sahip olmaksızın mal veya hizmet satışı yapan ve "sokak satıcıları" ya da "seyyar satıcılar" adını alan satıcıların, yansıdıkları resim sanatı üzerinden alt başlıklar dâhilinde sınıflandırılmasının yapılarak, Osmanlı sosyal yaşamı içerisinde yerlerinin ve önemlerinin tespit edilmesinin amaçlandığı bu çalışmada, yöntem olarak Osmanlı'ya dair kaynaklarda yer alan sokak satıcıları ile ilgili yazılı ve görsel kaynak taramaları yapılmış, ilgili görsel kaynaklardan satıcı tipolojileri saptanarak fiziksel tanımlamalarının tespitine çalışılmış, yazılı kaynaklardan ise satıcıların toplum içerisindeki yerleri ve önemleri irdelenmeye çalışılmıştır. Yapılan araştırma ile geçim zorlukları nedeni ile Anadolu'nun farklı kentlerinden İstanbul'a gelen, Osmanlı toplumunun vazgeçilmezi olan bu kişilerin sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yaşama da doğrudan etki etmiş oldukları ve bu etkinin günümüz Türkiye'sinde de halen devam ettiği sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda sokak satıcılığının Osmanlı'dan da gelen kültür birikimi sürekliliğinin sağlanması ve aynı zamanda ekonomik ve sosyal yaşama katkı sağlanması için, sektörün tamamen ortadan kaldırılması yerine, gelişmiş ülke örneklerinde görüldüğü şekliyle belediyeler tarafından modernize edilmiş çağdaş ekipmanlar ve kaliteli hizmet eğitimleri verilmek sureti ile organize edilerek, sektöre kazandırılmaları önerimizdir.

Anahtar Kelimeler: istanbul, osmanlı, sokak satıcısı, sosyo-kültür, sosyal yaşam, resim sanatı

Kalyoncu, H. (2021). Resim Sanatına Yansıyan İstanbul Sokak Satıcılarının Osmanlı-Türk Sosyal Yaşamındaki Yeri ve Önemi. *ARTS: Artuklu Sanat ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 6, 358-390.

İstanbul Street Vendor and Place and Importance of the Vendors in Ottoman-Turkish Social Life on Painting

ABSTRACT

The Ottoman Empire defined the individuals who offer goods and services without depending on any permanently built location as "street vendors" or "hawkers". They migrated to İstanbul from different regions of Anatolia to earn money, have an effective role in the economy, and influence social life. This study aims to classify the reflections of the Ottoman street vendors on painting. To determine their place and importance in Ottoman social life, written and visual sources about the street vendors in Ottoman Empire were subject to review. It was intended to establish physical definitions of the street vendors by detecting the seller typologies through the use of the related visual sources. Written sources were utilized to address the place and importance of the sellers in society. It was understood based on the study that street vendors were the indispensable elements of Ottoman society. Achieving permanency of this still evolving and developing profession which is a branch of the cultural background that ensures continuity of society, has significance in the sociocultural structuring of today's Turkish society.

Keywords: istanbul, ottoman, street vendor, social life, culture, painting

GİRİŞ

Dünya ülkelerinin pek çoğunun sosyo-kültürel ve ekonomik yaşamında yeri olan sokak satıcılığı, farklı ülkelerde, farklı tanımlamalarla ifade edilmiştir. Ortaçağ Avrupa'sında Fransa'da *colporteur* olarak adlandırılmış ve sırtlarında taşımış oldukları yüklerini, küçük araçlar vasıtası ile köyden kente, kapı kapı dolaşarak satmaya çalışan kimseler, "sokak satıcıları" olarak tanımlanmışlardır (Monnet, 2006, s. 10). Güney Amerika kıtasında Brezilya'da sokak satıcılığının kökenleri sömürge dönemlerine uzanmaktadır ve genel olarak kendi ürettikleri gıda ürünlerini, tüketiciye direkt olarak götürerek ticaretini yapan bu kişilere *pregoeiros* (seyyar satıcı) adı verilmiştir (Gomesand Reginensi, 2007, s. 4).

Osmanlı Devleti sosyo-kültürel yaşamında da önemli bir yer teşkil eden sokak satıcıları, alabildikleri ölçüde malı yanlarında taşıyarak, mahallerde gezmek ve bağışlamak suretiyle mal satan kişilerdir ve "ayak satıcıları", "ayak esnafı", "gezici satıcılar" (Ataman, 1997, s. 203), "sokak satıcıları" (Evren, 1997, s. 152) ve mahalleci (Okay, 2013, s. 28) gibi isimlerle de anılmışlardır.

Ticari dükkânları olmadan seyyar şekilde, satış yapmak için gerekli alet edevatlarını yanlarında taşımak suretiyle ticari yaşama katılan sokak satıcıları, çoğunlukla ekonomik zorluklar nedeniyle Anadolu'nun kırsalından İstanbul'a gelmiş kişilerdir ve Osmanlı'da oluşan ilk sokak satıcı tiplerini ise küçük tuhafiyeye ürünleri satan "çerçiler" olmuşlardır. Tarihsel kökleri oldukça gerilere giden ve ilk olarak köy, pazar ve benzeri yerlerde mallarını pazarlayan bu satıcılar, ürünlerinin satışına karşılık çoğunlukla para yerine yün, tahıl gibi malzemeler almışlar ve bir anlamda ticari yaşamda takas sisteminin de öncülüğünü yapmışlardır (Meydan Larousse, 1970, s. 198).

Osmanlı Devleti'nde her meslek grubunda olduğu gibi çalışma nizamları kanunlarla belirlenmiş, tebaaya mensup tüm halk katmanlarında olduğu gibi, kendine özgü bir kılık giyim kuşam bütünlüğü sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak bununla birlikte, genel olarak benzer unsurlar temel alınmış olsa da, kıyafetler ve alet edevatlar her satıcının satmış olduğu ürünün özelliğine göre şekil kazanmıştır.

İtalyan Oryantalist Ressam Leonardo de Mango (1843-1930) 1883 yılında İstanbul'a gelmiş ve bu kenti gördükten sonra İstanbul hayranı olarak, yaşamının sonuna kadar burada kalmıştır. Sanatçı İstanbul manzaraları içerisinde pek çok kez sokak satıcılarını da betimlenmiştir. Osmanlı sosyal yaşamı içerisinde birçok satıcının

bir arada görüldüğü ender çalışmalardan biri olan tablosunda, seyyar satıcılar simitçi, sucu, şekerçi bir arada görülmektedir (Makzume, 2006, s. 13).

Görsel 1. Leonardo de Mango, Meydan Çeşmesi, mukavva üzerine yağlıboya, 31x45 cm. Daniell ve Hasan Kınay Koleksiyon, 1908, İstanbul.

Osmanlı nüfus yapılanması içerisinde ve önemli bir oranı teşkil ettiği düşünülen, ayak satıcısı (Kıray, 1998, s. 73-75) adını da alan sokak satıcılarının, Osmanlı sosyo-kültürel ve ekonomik yaşamı içerisinde önemi olduğu bilinmektedir. Ancak Osmanlı sanat anlayışında ve sanat tarihi disiplini içerisinde yeri olan bu konunun, sanatsal çalışmalar üzerinden konunun sosyolojik boyutunu irdeleyen çalışmaların, pek de fazla olmadığı görülmüştür.

Yapılan bu çalışmada, yerli ve yabancı sanatçılar tarafından yapılan sokak satıcılarını betimleyen resim sanatı örnekleri ele alınarak, sokak satıcılarının geleneksel toplumsal yapılanmadaki yerlerinin ve önemlerinin tespitine ve geleneksel kültürümüzün bir parçası olan sokak satıcılığının, geliştirilen ve iyileştirilen şartları ile günümüz sokak satıcılığı sürekliliği gerekliliği kavramına zemin çalışması yapması amaçlanmıştır.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada yöntem olarak öncelikle, sanat tarihi disiplini içerisindeki Osmanlı ve özellikle başkent İstanbul sokak satıcıları ile ilgili yerli ve yabancı kaynakları taranarak literatür oluşturulmuştur. Konu ile ilgili Türk ve oryantalist ressamın yapmış oldukları sokak satıcıları konulu resim sanatı yanında, konu hakkında sanat tarihi kaynaklarının oldukça sınırlı olması sebebiyle, yabancı seyyahların anı notları, Türk

edebiyatı, sosyoloji ve ekonomi kaynakları hakkında da taramalar yapılmış, mümkün olduğunca yabancı kaynaklara da ulaşılmaya çalışılmıştır. Satıcı alt grupları arasında bağlantılar oluşturulmak amacı, görsellerde betimlenmiş olan kıyafetler üzerinden ve kıyafetnamelerden belli bir standardizasyonun olup olmadığı anlaşılmaya çalışılmış, sokak satıcılarının gelişmiş ülke örnekleri üzerinde incelemeler yapılmıştır.

1. Sokak Satıcısı Tipolojileri

Osmanlı'da dükkânı olmadan, sokaktaki faaliyetleri ile gelir elde eden meslek sahiplerini 'mal satan' ve 'hizmet satan' sokak satıcıları olarak 2 kısımda incelemek gerekmektedir. Mal satan sokak satıcılarını; alt başlıklar olarak unlu mamuller satan satıcılar, tatlı mamuller satan satıcılar, seyyar kahveciler, sebze meyve ve et ve balık satıcıları, sakalar, çiçek satıcıları gibi tipolojilere, hizmet satan sokak satıcılarını ise; seyyar berberler, arzuhalciler, gibi tipolojilere ayırmak mümkündür.

1.1 Hizmet Satan Sokak Satıcıları

Bu gruba giren satıcıların en belli başlı olanları seyyar berberler, arzuhalciler, hamallar olarak gruplanabilir.

1.1.1 Seyyar Berberler

Evliya Çelebi tarafından "esnaf-ı berberan-ı piyadegan" olarak adlandırılmış olan (Şakiroğlu, 1999, s. 489) Osmanlı seyyah berberlerinin bir diğer tanımlaması ise "ayak berberleri" şeklindedir. Çelebi'ye göre bunlar, sayıları 2000'i bulan, saç ve sakal kesen, tüyleri temizleyen, dükkânı olmayan, yaya olarak dolaşan gezici berberlerdi. İnsan kitlelerinin en yoğun bulunduğu Eminönü ve Tahtakale gibi bölgelerde gelir düzeyi düşük olan insanlardan ve orta sınıf esnaftan oluşan müşterilerine sadece saç ve sakal tıraşı yapmış olan seyyar berberler, fındık yağı ile bıyık burma işlemi de yapmışlardı. Seyyar berberlerin yaptıkları bu işler, "Yeni Cami işi", "Tahtakale işi" ya da "Acem tıraşı" olarak adlandırılmıştı (Evliya Çelebi, 1848/2003).

Osmanlı'da genel bir nizam içerisinde çalışan gezici berberlerin kıyafetlerine, 1876 yılına kadar "kadim tarz" adı verilmiştir. Temizlik şartının çok önemli tutulduğu berberlik mesleğinde, müşterilere bu konuda güvence vermek maksadı

ile kıyafetler de bir biçimsel bir şekil almış, gömleklerin kollarının yukarıya doğru sıvalı mintan olması ve gömleklerin üzerine işlemeleri olan fermene ya da cepken giyilmesi adet olmuştur. Berberlerin ayaklarına şimşir ya da abanoz malzemeden temiz nalın giymeleri, berberliğin karakteristik giyim biçimi olarak kabul edilmiştir (Koçu, 2003, s. 2515). Seyyar berberler ayrıca cepkenlerinin altına bağladıkları kuşağın üst kısmına da ibrişimden yapılmış bir futa (peştamal) bağlamışlar, bellerine bir kayış takmış ve bu kayışla da ustularını bilemişlerdir (Aktaş, 2010, s. 44). Başlarına beyaz keçeden külah giyen berberler, keçe külahlarına abani sarık sarmışlar, fes giymeye başladıktan sonra ise, feslerine bazen ağabani sarmış, bazen de sarksız giymişlerdir. Fes devrinin ilk dönemlerinde feslere, omuzlara kadar inen tel ve ipekten mavi püsküller takılmıştır (Koçu, 2003, s. 2515) (Kalyoncu, 2021).

Seyyar berber tiplemesini tuvaline aktaran önemli sanatçılardan biri Flaman asıllı Fransız bir sanatçı olan Jean Baptiste Van Mour'dur (1671-1737).1699 yılında Marquis Charles de Ferriol adlı devlet adamı ile İstanbul'a gelmiş olan sanatçı, Osmanlıları geleneksel kıyafetleri ve yaşam şekilleri içerisinde resmederek, *Van Mour Giysi Albümü'nü* (*Recueil de Cent Estampes Representant du differentes Nations du Levant*) oluşturmuş ve eser 1714 yılında Paris'te yayınlanmıştır (İrepoğlu, 1999, s. 26). Lale Devri döneminde İstanbul da ürettiği eserler ile "Kralın Doğu'daki Ressamı" unvanı alan sanatçının, çağdaşı ve dönemin ünlü minyatür sanatçısı Levni'den etkilenmiş olduğu düşünülmektedir (Öndeş ve Makzume, 2000, s. 20-31).

Sanatçı, Osmanlı yaşamından kesitler sunan ve *Ferriol Albümü-Türk Kostümleri* adını alan albümüne ait gravürlerinden biri olan "Seyyar Berber" resminde, gerçekçi ve ayrıntıcı bir üslup kullanmış ve berberin tüm canlılığını, giyim- kuşam özelliklerini ve berberin hizmetini satmak için kullanmış olduğu tüm araç gereçlerini en ince detayları ile eserine aktarmıştır. Kırmızı uzun şalvar ve yeşil renkli bir entari giymiş olan seyyar berber tiplemesi, beline mavi renkli esnaf futası bağlamış ve berberlerin değişmez malzemeleri olan ibriğini eline almış ve omzuna kahve renkli malzeme çantası ile beyaz havlusunu atmıştır. Başında beyaz bir sarık görülen berberin ayaklarına giymiş olduğu çarıkları ise sarı renktedir.

Görsel 2. Jean Baptiste Van Moor, *Seyyar Berber*, 34x50 cm., 1714. Ferriol Albümü, Osmanlı Kıyafet Albümü, 18.yy. Paris.

Seyyah berberleri resimlemiş olan bir diğer sanatçı grubu da, Osmanlı resim sanatının 17. yüzyılı itibari ile faaliyet göstermeye başlamış olan ve çarşıda dükkânları olup, sipariş üzerine çalıştıkları için de “Çarşı Ressamları” adını almış profesyonel halk ressamlarıdır. Çarşı ressamları 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar İstanbul'a gelen Avrupalı gezginlerin ilgilendikleri konuları içeren resimlerini albüm şeklinde hazırlamışlardır. Bu sanatçıların yapmış oldukları berber resimleri, İstanbul berber esnafının değişen modasını yansıtmaktadır. Eserde, berberin kıyafet detaylarının büyük bir kısmı görüntülenmiştir. Berberin kavuk şeklinde sarılmış baş giyimi, yakasız, uzun kollu desenli gömleği altında geniş ve uzun şalvarı, sivri uçlu topuksuz pabucu görülmektedir. Sol omzunda kenarları işlemeli peşkiri, belinde içinde usturalarını taşıdığı işlemeli ustura kesesi asılıdır. Gezgin bir berberin tüm detayları ile verildiği bu resim, tarihi bir belge niteliği taşımaktadır (And, 1999, s. 70-75).

Görsel 3. Anonim, *Gezici Berber (Ayak Berberi)*, İstanbul Deniz Müzesi kitaplığı, 2380, y.64.

Kimliği tam olarak bilinmeyen ve Osmanlı toplumunun farklı kesimlerini suluboya olarak resimleyen Ressam Mehmet adlı ressamın resimlerinden oluşan albüm, *Fenerci Mehmed Albümü* olarak adlandırılmıştır. Geleneksel kıyafetleri ile Osmanlı halkından tiplmeleri resimleyen albüm, 2. Mahmud dönemine ait (1811 tarihli) bir çalışmadır. Oldukça ayrıntılı olarak betimlenmiş olan Osmanlı sosyal yaşamına ait tiplmelerden bir tanesi de, seyyar bir berber tiplemesine aittir. Yapılan bu çalışmalarda ve gezici berberleri betimleyen farklı görsellerde, berberler kıyafetlerindeki genel karakteristik özellikleri ve ibrik, ustura, ayna gibi berberlik malzemeleri ile birlikte sahnelenmişlerdir.

Görsel 4. Mehmed Fenerci, *Gezici Berber (Ayak Berberi)*, *Fenerci Albümü*, 19.yy. özel koleksiyon.

1.1.2 Arzuhalciler

Okuma-yazma oranının oldukça düşük olduğu Osmanlı toplumunda halktan kişilerin padişaha, devlet erkânına istek ve şikâyetlerini ve özel mektuplarını yazan, kanun ve kuralları iyi bilen ve akıcı bir ifade gücüne sahip olan arzuhalciler de, genellikle seyyar olarak kurdukları tezgâhları üzerinde halka hizmetlerini sunan kişiler olmuşlardır (Topallı, 2010, s. 62). Gezgin yazar Helmuth von Moltke, 4 Ocak 1836 tarihli *Türkiye Mektupları* kitabında, Kılıç Ali Paşa Cami avlusundaki arzuhalcilerden söz etmiş; Bir Türk mektup yazıcının, kucağında tuttuğu bir tomar kalın kâğıt ve kamış kalem kullandığını ve ona mektup yazdıran tamamen kapalı kadınların hararetili el hareketleri ile kendisine sorunlarını anlattığını ve arzuhalcinin yüzünde en küçük

ifade belirmeden, harem sınırlarını, dava işlerini, sultana dilekçeleri ve yahut ölüm ve yas haberlerini kâğıda aktardığını ve kâğıdın üzerine kırmızı mumla mühür bastığını yazmıştır (Moltke, 1969, s. 31).

1834 yılında İstanbul'a gelmiş olan Danimarkalı ressam Martinus Rorbye (1805-1848), Kılıç Ali Paşa Camisi'nin avlusunda çalışan bu arzuhalcileri resimleyen sanatçılardan birisidir. Sanatçının tabloda betimlediği arzuhalci, avlunun demir parmaklıklarına asılmış madalyonlu İran halısının önünde, kırmızı serpuşuna beyaz tülbent sarmış, sakallı ve gözlüklü yaşlı bir kişi olarak görünmektedir. Duvardaki halı üzerinde Sultan Mahmud tuğralı yazı dikkati çekmektedir (Germaner ve İnankur, 2002, s. 211). A. Preziosi, C. Bisco, J. Frederich Lewis, Osman Hamdi Bey diğer arzuhalci tabloları yapmış sanatçılardır (Sakaoğlu, 1993, s. 337).

Görsel 5. Martinus Rorbye, *Tophane Kılıç Ali Paşa Camisi'nin Önünde Arzuhalci*, tuval üzerine yağlıboya, 95x130 cm., 1837, Christie's, Londra.

Arzuhalcileri sahneleyen ressamlarımızdan biri de, arkeolog ve oryantalist ressam Osman Hamdi Bey (1842-1910)'dir. Sanatçının "Arzuhalci" adını taşıyan tablosunda, Bursa Muradiye'deki Şehzade Mustafa Türbesi'nin (M.1552) çini alınlıklı ve şebekeli penceresi önünde arzuhalciye dilekçe yazdıran feraceli kadınlar ve sokak köpekleri resmedilmiştir. Arzuhalcinin seyyar tezgâhının üzerinde yazı takımı ve sanatçının kendi koleksiyonuna ait olması muhtemel olan, vazolu tipte İran halısı betimlenmiştir (Demirsar, 1989, s. 102).

Görsel 6. Osman Hamdi Bey, *Arzuhalci*, 1910, tuval üzerine yağlıboya, 110 x 77 cm., Sakıp Sabancı Müzesi.

1.1.3 Hamallar

Osmanlı'da kişilerin sırtlarına koydukları küfeler yardımı ile malların bir yerden başka yerlere nakil işlemini yapan hamallar, daha çok pazarlarda sebze ve meyve taşıyan "küfeci hamalı" ve çok daha ağır yükleri taşıyan "arkalıklı hamal" olarak ikiye ayrılmışlardır. Genellikle babadan oğula geçen hamallık mesleğinde, İstanbul'a gelen hamalların sayıları daima kontrol altında tutulmuş, yiğitbaşı tarafından teftişleri yapılan hamallar loncasına kriterlere dâhil olmayan hamallar alınmamıştır.

Hamalları sağlıkları, sorumlulukları ve ücretlerini vermek gibi konuları açısından hamalbaşılar takip etmişlerdir. 18. yüzyılda Osmanlı'ya gelerek, İstanbul sosyal yaşamı hakkında bir kitap yazan Alexander Van Millingen (1840-1915), hamalların şehrin yerlileri olmadıklarını, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden geldiklerini ve kazandıkları paralarının çoğunu ailelerine, evlerine gönderdiklerini, hamalların ancak beş, on yıllık aralıklarla ailelerini görebildiklerini ve evlerine ancak emekli olduktan dönebildiklerini yazmıştır (Millingen, 2012, s. 212)¹. Kitabın görselleri ise Warwick Goble tarafından hazırlanmıştır.

Osmanlı klasik döneminde hamallar yöresel kıyafetleri ile çalışmış, standart bir kıyafet giymemişlerdir. 18. yüzyıl itibari ile loncanın talimatı ile ise hamallar, yazın

¹ Millingen İstanbul'da doğmuş ve 1879-1915 yıllarında Robert Kolej'de hocalık yapmıştır (Millingen, 1907, s. 1227).

potur adı verilen mavi bezden bacak kısımları dar bir pantolon ve sırt kısımları ise işlemlerle bezenmiş aba gibi kalın cepken giymişlerdir. İşlerinin tüm kir ve zoruna rağmen itinalı görünmeye önem vermişler, tarak, ayna, yeni ip gibi bakım eşyalarını yanlarında taşımışlardır. Hamallar genelde sakallı ya da kaytan bıyıklı olup, bekâr hanlarında otururken bıyıklarına bakım yaptırmışlardır (Kırpık, 2013, s. 222) .

1798 yılında İstanbul'a gelerek D'Ohsson'un anlatılarını resimleyen İngiliz Octavien Dalvimart'ın 1802 yılında Londra'da yayınlamış olduğu *Osmanlı Kostümleri (Costume of Turkey)* kitabında görülen hamal tiplerinin oldukça benzer oldukları görülmektedir. Hamalın sırtında ağır küfesi, başında sarığı ve bol şalvarı görülmektedir. Dalvimart kitabında hamalların en çok Pera'da çalıştıklarından, en güçlü olanlarının Ermeni asıllı olduklarından, on altı hamalın bir sırığa asılmış muazzam ağır bir şarap fıçısını Galata rıhtımından dik yokuşun en tepesine kadar çıkardıklarından, Türklerin İngiliz hamallarından farklı olarak, ağırlığı omuzları ve kalçaları arasında paylaştığından söz etmiştir (Dalvimart, 2011, s. 16-17).

Görsel 7. Octavien Dalvimart, Hamal, *Osmanlı Kostümleri-Costume of Turkey*, 1802, Londra.

1840-1842 yılları arasında İstanbul'da olduğu düşünülen Maltalı Oryantalist ressam Amadeo Preziosi (1816-1882) 1862 yılında yapmış olduğu *Stamboul, Recollections of Eastern Life* ve *Souvenird 'Orient* adlı baskı çalışmalarından oluşan albümünde, hamal tiplerini de, Dalvimart'la benzer kıyafet özellikleri göstermektedir.

Görsel 8. Amadeo Preziosi, *Hamal, Stanboul Souvenird'Orient*, 1865, Paris.

1.1.4. Baca Temizleyiciler, Bileyciler, Hallaçlar

Osmanlı toplumunda sobaların kaldırılacağı veya sonbahar mevsiminde yeniden kurulması gereken aylarda baca temizleyicileri, baca temizlemek için kullandıkları çalı süpürgeleri ve diğer malzemeleri ile sokak sokak bağırarak, mahalleye geldiklerini duyurmuşlardır. Leonardo de Mango "Süpürgeci" adlı tablosunda bacacı tiplemesini sahneleyen sanatçılardan biridir. Tabloda bacacı, baca temizlemek için kullanmış olduğu araç ve gereçleri ile betimlenmiştir.

Görsel 9. Leonardo de Mango, *Süpürgeci*, tuval üzerine yağlıboya, 21.5x14cm.19.yy., özel koleksiyon, İstanbul.

1890 yılında İstanbul'a gelen Avusturyalı sanatçı Rudolf Ernst (1854-1932) ise tablosunda kalaylama ve bileycilik yapan seyyar hizmetlileri resimlemiştir. Bileyciler yerel kıyafetleri içerisinde ve işlerini yapmaları için kullanmış oldukları araç ve gereçlerle birlikte sahnelenmişlerdir (Germaner ve İnankur, 2002, s. 256).

Görsel 10. Rudolf Ernst, *Sedefkâr-Bileyci*, ahşap üzerine yağlıboya, 24x18.5 cm. Danielle ve Hasan Kınay koleksiyonu, 19.yy., İstanbul.

1.2. Mal Satan Sokak Satıcıları

Dükkânı olmadan, çeşitli araç ve gereçle vasıtası ile yanlarında taşıdıkları malları satan sokak satıcıları ise seyyar kahve satıcıları, unlu mamuller satan satıcılar, tatlı mamuller satan satıcılar, seyyar kahveciler, sebze meyve ve et ve balık satıcıları, sakalar, çiçek satıcıları gibi gruplara ayırmak mümkündür (Çağlar, 2009, s. 123). Osmanlı'da ilk seyyar satıcıların, tuhafiyeye ürünleri satan çerçiler oldukları bilinmektedir (Kılıç, 2015, s. 144).

1.2.1. Seyyar Kahve Satıcıları

Osmanlı'da seyyar sokak satıcılarının önemli bir grubunu kahvehaneye ulaşımın zor olduğu yerlerde faaliyet gösteren seyyar kahve satıcıları oluşturmaktadır (Evren, 1997, s. 104). Evliya Çelebi seyahatnamesinde seyyar kahvecileri: 'Bunların dükkânları yoktur. Nazik ibrikler ile çarşıda miskli kahve satarlar. Bakarsın bunların bazısı hayli kar eder. Ama Harabe Kahvesi her gün birer ferde kahve sürer ve her gün Habeşli Kahvesi günlük birer kantar kahve sürüp büyük kar elde ederler' şeklinde anlatmıştır (Evliya Çelebi, 1848/2003).

Van Moor "Sokak Kahvecisi" adlı gravüründe, mavi renkli dökümlü çakşırının

Üzerindeki beyaz renkli iç gömleği ve kırmızı kısa entarisi ile bir kahveci betimlemiştir. Kahvecinin gömlek ve entarisinin uç kısımları kahvecinin dirseklerine değin kıvrılmıştır. Beyaz renkli bir sarık takan kahvecinin ve ayaklarında ise kırmızı çarıklar bulunmaktadır (Ciloşoğlu ve Elmas, 2019, s. 1762).

Görsel 11. Jean Baptiste Van Moor, Sokak Kahvecisi, 34x50 cm., Osmanlı Kıyafet Albümü, Ferriol Albümü, 1714, İstanbul.

1.2.2. Unlu Mamul Satan Sokak Satıcıları: Simitçi, Börekçi, Ekmekçiler

İstanbul'da simitçiliğin kökeni oldukça eski tarihlere uzanmaktadır. Halkın temel besini olan ekmekler, uzun süreçler boyunca küfelere doldurulmak suretiyle sabah ve akşam olmak, seyyar ekmek satıcıları tarafından evlere servis edilmişlerdir (Göktaş, 1994d, s. 560-561).

Seyyar simitçi, börekçi ve ekmekçiler tarafından satılan unlu mamuller ya evlerde ya da çarşı fırınlarında pişirilmiş ve sokak satıcıları tarafından, ayaklı katlanabilen tablalar üzerinde ya da büyük tepsilerle baş üzerinde taşınmak suretiyle satılmışlardır. Bazı simitçilerin ise simitlerini uzun bir çubuğa geçirerek ya da sepette taşıyarak sattıkları da bilinmektedir. Evliya Çelebi simitçiler esnafını "esnaf-i simitciyan" olarak tanımlamış (Evliya Çelebi, 1848/2003) (Dikkaya, 2011, s. 74) ve İstanbul'da 70 dükkânda 300 simitçinin görev yaptığını, börek üreticilerinin ise 4000 kişiden ve 200 dükkândan oluştuğunu belirtmiştir (Aktaş, 2010, s. 161). Bazı simitçiler, unlu mamullerinin yanında kaşar veya tulum peyniri ve içecek de satmışlar ve satış araç gereçleri bu ürünleri de satabilecek şekilde düzenlemiştir.

İngiliz illüstrasyon² sanatçısı Warwick Goble'nin, 1906 yılında Alexander van

² Dergi, kitap, gazete benzeri dijital yayınların içerisinde bulunan metinleri açıklayıcı resim yapma sanatı.

Millingen tarafından yazılan *Constantinople* adlı kitap için hazırlanmış olduğu, Osmanlı sosyal yaşamına ait tiplerinde birisi de, bir sokak simitçisi betimlenmesidir. Tabloda simitçinin şalvarın üzerine bir iç beyaz gömleği ve onun üzerine de mavi bir yelek giymiş olduğu görülmektedir. Belindeki kuşak kırmızı ve ayaklarındaki çarıklar kahverengindedir. Kahvecinin başında ise açık kahve renkli sarığı bulunmaktadır.

Görsel 12. Warwick Goble, *Simit Satıcısı*, *Constantinople* by Alexander van Millingen, 1906. özel koleksiyon.

Yine 19. yüzyıl Oryantalist ressamlarından Fausto Zonaro (1854-1929) İstanbul'da yaşadığı yirmi yıl boyunca İstanbul kent yaşamından pek çok insan tiplemesi sahnelemiştir (Kalyoncu, 2021b, s. 45) ve sokak satıcılarından simitçileri de betimlemiştir. Sanatçının "simitçi" adlı tablosunda, yaşlı, sarıklı, şalvarlı ve tablalı bir simitçi görülmektedir.

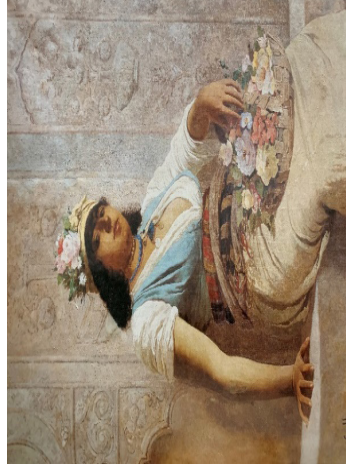

Görsel 13. Fausto Zonaro, *Simitçi*, 19.yy., özel koleksiyon.

1.2.3. Çiçek Satıcıları

Osmanlı döneminde genelde dükkânlarda satışı yapılmış olan çiçekler, müşteriye daha çabuk ulaşması maksadı ile seyyar çiçekçiler tarafından da satışa sunulmuştur. İstanbul'da surların çevre civarlarında, Boğaziçi'nde ve Üsküdar semtinde üretilen çiçekler, seyyar çiçekçiler tarafından çoğunlukla nüfusun yoğun olduğu cadde, sokaklarda, sinema ve tiyatro çıkışlarında satılmışlardır.

Osmanlı sokak satıcılarından çiçekçileri betimleyen sanatçılardan biri, Sanayi-i Nefise Mekteb-i Alisi resim öğretmeni Salvatore Valeri'dir. Aslen İtalyan kökenli bir suluboya ressamı olan sanatçının yağlıboya olarak çalışmış olduğu Çiçekçi Kız adlı tablosunda, kucağındaki çiçek sepeti ile yerel giysileri içerisindeki seyyar çiçekçilik yapan bir kadın sahnelenmiştir (Thalasso, 2008, s. 61-62).

Görsel 14. Salvatore Valeri, Çiçekçi Kız, tuval üzerine yağlıboya, 123x95.5 cm. MSÜ, Resim ve Heykel Müzesi, 1889-1890, İstanbul.

Warwick Goble ise küfeleri içerisinde seyyar olarak sattıkları çiçekleri ile betimlenen çingene kadınlarını resmetmiştir.

Görsel 15. Warwick Goble, Çiçek Satıcıları, Constantinople by Alexander van Millingen, 1906.

1.2.4. Et-Balık Satıcıları

Osmanlı'da seyyar satıcı gruplarından biri de, çiğ ve pişmiş et satışı yapan seyyar kasaplar, dönerciler, et ve balık kebabçıları, ciğercilerdir. Seyyar kasaplar, sokaklarda koyun ve sığır eti satışı da yapmışlardır (Zeren ve Sazak, 2011, s. 56). Gezici et satıcıları sınıklara geçirdikleri etleri, sokaklarda gezerek, bağırarak suretiyle anonslar yaparak satmaya çalışmışlar, isteyen alıcıların etlerini ise istenildiği şekilde kesip hazırlayarak müşterilerine sunmuşlardır (Göktaş, 1994c, s. 478-479).

Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Bir Zamanlar İstanbul* isimli eserinde Ramazan ayında iftar sofralarında havyar bulunduğundan bahsetmiştir (Balikhane Nazırı Ali Bey, 1922, s. 168). Seyyar esnaf arasında bir diğer grup ise gezici ciğercilerdir. Eski İstanbul'da bu ciğerciler genellikle Arnavut asıllı vatandaşlardır (Anonim, 1994, s. 430) ve bu mesleği yapmak ailede devam eden bir gelenek şeklinde olmuştur. Seyyar ciğerciler ürünlerini ya hayvanlarının sırtlarına yüklemiş oldukları tel dolaplar içerisinde ya da sınıklara taktıkları ciğerleri sırtlarında taşımak suretiyle satmışlardır.

Günümüzde Berlin Kunstbibliothek'te muhafaza edilen anonim bir suluboya kıyafet albümünde, balık kebabını seyyar olarak satan Rum bir balıkçı betimlenmiştir. Balıkçı Rumlara ait kıyafetler içerisinde görülmektedir (Yerasimos, 2010, s. 169).

Görsel 16. Anonim suluboya, Rum Balıkçı, Kunstbibliothek, 17.yy., Berlin, Lb.17.

Marie Gabriel Florent Auguste tarafından yazılan *Gezginlerin Bakışı* (*Voyage Pittoresque de la Grece*) adlı kitap için Marie-Gabriel-Florent- Auguste de Choiseul-Gouffier (1752-1817) tarafından yapılan gravürde, sırtında taşıdığı ciğerlerini sergilediği sınığı ile bir yandan seyyar olarak ciğercilik yapan ve bir yandan

da kedilerini besleyen, yerel giysiler içerisindeki bir Arnavut ciğercisi resmedilmiştir. Sanatçı 1784 yılında İstanbul'a gelmiş ve İstanbul'daki değişik meslek gruplarına ait tipleri, özellikle de seyyar satıcıları betimlemiştir. Sanatçının yapmış olduğu gravürler, birçok seyahatnamenin de görselleri olarak kullanılmıştır (Germaner ve İnankur, 2002, s. 24).

Görsel 17. Choiseul Gouffier, Arnavut Ciğerci, Gezinlerin Bakışı, 1809.

1.2.5. Su Satıcıları: Sakalar

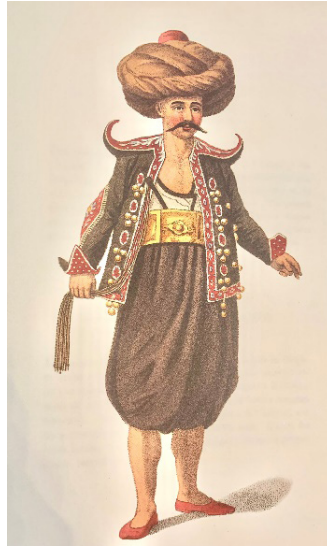
Osmanlı kentlerinde meydan çeşmelerinin sayısının oldukça fazla olmasına karşılık, evlerde su tesisatlarının olmayışı ve ev ile çeşmeler arasındaki mesafelerin oldukça fazla olması sakalık mesleğinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. 15. yüzyılda kurulan Saka Loncası, belli bir ücret karşılığında mekânlara su taşıyan kişilerden meydan gelmekteydi. Her semtin loncaya bağlı belli sayıda sakası bulunmaktaydı. Sularını sebillerden temin eden sakaların, sebillerin önlerinde, su doldurmak için bekleyen halka engel olmamaları için, sebillerden sularını temin etmeleri belli kurallarla ve izinlere tabi tutulmuştur (Akbulut, 1991, s. 69-70).

Şehir sakaları, "atlı sakalar" ve "yaya sakalar" olarak iki ayrı gruba ayrılmışlardı. Atlı sakaların yanlarında "saka meşki" denilen deriden tulumları bulunmaktaydı. Bu tulumlara "kırba" adı da verilmiştir. Ağız kısımları meşin ile bağlanan bu tumlardan başka, nefes tas ve kâseler de, sakaların diğer malzemeleridir.

"Tulumlu saka", "acemi oğlanlar sakası", "sebilci derviş" gibi farklı tiplerini olan sakalar, çalışırken genellikle ciğerlerini soğuk ve nemli havadan koruyan,

kolsuz uzun deri bir yelek giymişlerdir. Sularını satabilmek için kullandıkları küçük bir musluğa sahip kırbalar(tulum)sakaların en önemli aletleriydi. Sakalar suyu getirmiş oldukları evin önünde dizilmiş olan ve ağızları tülbent ile kaplanmış olan kaplara, kırbaların uzanan hortum kısmından suyu boşaltmışlar ve doldurma işlemi bittikten sonra da çengeli tekrardan yerine yerleştirmişlerdir (Göktaş, 1994b, s. 420).

Octavien Dalvimart, *Osmanlı Kostümleri (Costume of Turkey)* kitabında saka betimlemesine de yer vermiş, alt tarafı su taşıyan biri olan sakaların nasıl oluyor da bu denli süslü kıyafetler giydiğine şaşırıldığını belirtmiştir. Dalvimart kitapta, sakaların kıyafetlerinin sırmalı ve ipek kordonla bezenmiş kısa bir cepkenden ve diz altına inen bez çakşırdan oluştuğunu, bacaklarının alt kısımlarının açık olduğunu, ayaklarına kırmızı bir yemeni giydiklerini, bellerine enli bir kuşak doladıkları ve suyu kırbalarda taşıdıklarını belirtmiştir (Dalvimart, 2011, s. 16-17).

Görsel 18. Octavien Dalvimart, *Saka, Osmanlı Kostümleri-Costume of Turkey*, 1802.

Amadeo Preziosi'nin "Saka" adlı tablosu da Dalvimart'ın tanımlamasını yaptığını tüm kıyafet ve araç gereçleri göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Görsel 19. Amadeo Preziosi, Saka, Stambul, Souvenir de d'Orient, 1860.

Aynı şekilde İtalyan sanatçı Pietro Pavesi de (1844-1907) "Su satıcısı" adını verdiği tablosunda bir sakayı su servisi yaparken sahnelemiştir. Bu eserler, sakaları geleneksel kıyafetleri ve malzemeleri ile tasvirlemeleri nedeni ile birer tarihi belge niteliği taşımaktadırlar.

Görsel 20. Pietro Pavesi, Su Satıcısı, 56.5x39.cm., 1895, Christie's, Londra.

1.2.6. Şekerli Mamül Satıcıları: Şekerciler, Tatlıcılar, Dondurmacılar, Macuncular

Osmanlı yemek kültüründe, meyveler her mevsim taze olarak ve ayrıca tatlı yapımında da bolca kullanılmış ve şekerli üzümler, seyyar satıcılarında en çok satış

yaptıkları ürünler arasında olmuşlardır (Yerasimos, 2010, s. 253). Dondurmacılar kışın kestane, helva, şeker satmışlar, yazları ise ellerinde salladıkları çingirak ile bağıarak ve maniler söyleyerek dondurma satmışlardır. Genelde dondurma satan gezici esnaf Rum vatandaşlardan olmuş, İstanbul'da mesire yerlerinde kağıt helvacılar ve şekerciler ve dondurmacılar birbirlerine yakın yerlerde satış yapmışlardır (Kaygılı, 1933, s. 12).

Macuncular, eski İstanbul'un en ilginç ve en eğlenceleri seyyar satıcılarındandırlar. Başlarının üzerlerinde yuvarlak ve bölümlere ayrılmış, koni şeklindeki bir kapakla kapatılmış macun tepsisini taşıyan macuncular esnafı, müşteri geldiği anda tepsi altlığını açarlar ve başlarının üzerindeki taşımış oldukları tepsiyi bunun üzerinde koyarlardı. Çoğunlukla yedi ayrı çeşit macunu olan macuncu, ince bir tahtanın ucuna macun meblağı adı verilen bir çeşit spatula ile çevirerek hazırladığı macununu müşteriye ikram ederdi. Macunların taşındığı tepsiler çoğunlukla parlatılmış kalaydan olur ve oldukça temiz görünürdü. Macuncuların büyük kısmı çingene vatandaşlardan olur ve bayram günlerinde şenlik meydanlarında, diğer günlerde ise Yeni Cami ve Galata Köprüsü civarlarında satıcılık yaparlardı. Seyyar macuncuların en büyük özelliği, müzik yaparak satış yapan tek satıcı grubu olmuş olmalarıdır (Kaygılı, 1933, s. 24). Sanatçısı belli olmayan bazı anonim çalışmalarda bu tipteki sokak satıcıları şalvarlı, sarıklı, bellerine sarılı kuşaklı, boyunlarında ya da sırtlarında taşımış oldukları araç ve gereçleri ile betimlenmişleridir.

Şekerci. Anonim taşbaskı, 19. yüzyıl.

Görsel 21. Anonim, Şekerci, taşbaskı, 19.yy. **Görsel 22.** Anonim, Macuncu, taşbaskı, 19.yy.

1.2.7. İçilecek Mamul Satıcıları: Salepçiler, Bozacılar, Şerbetçiler

Türk içecek tarihinin en eski tarihli olanı, her dönem çok sevilerek içilmiş olan

bozadır. Osmanlı topraklarında ne zamandan beri bilindiği tespit edilememiş olsa da, İstanbul'daki bozahanelerle ilgili en erken kayıtların 16. yüzyıldan kalma olduğu bilinmektedir (Anonim, 1994, s. 317-318). Bu nedenle yakın dönemlere kadar, seyyar olarak boza satışı yapan bozacılar, resimlerden gördüğümüz üzere elinde güğümleri, bellerinde bardaklıkları ile satışlarını yapmışlardır.

Görsel 23. Choiseul Gouffier, *Salepci, Gezginlerin Bakışı*, 1809.

Avusturyalı gezgin Hunglinger von Yngue tarafından 1799 yılında yayınlanan *Constantinapole* adlı eserdeki salep satıcısı sıvı içecek satan seyyar satıcıların kıyafetlerini ve kullandıkları araç ve gereçlerini betimlemeleri açılardan belge niteliği taşımaktadırlar. Ancak Hunglinger von Yngue'nün kıyafet tasvirlerinin, hayali çizimler olduğunu düşünmek mümkündür.

Görsel 24. Hunglinger Von Yngue, *Salep Satıcısı, Kramervon Constantinapole*, 1799.

1.2.8. Süt Ürünleri Satıcıları: Yoğurtçular, Sütçüler, Çökelek Satıcısı

Osmanlı toplumunda oldukça yüksek süt ve ürünleri tüketimi nedeni ile süt ürünleri satıcıları en çok rağbet gören sokak satıcılarından olmuşlardır. Sütçüler genelde sabah saatlerinde, yoğurtçular ise genelde akşama doğru, yemek saatine doğru satışa çıkarlar ve ikisinin de ellerinde çingiraklı zilleri olurdu. Omuzlarına taktıkları çubuğun iki yanına bağlanmış yuvarlak tablaları ve güğümleri ile sokak sokak dolaşarak geldiklerini haber vermişler, yoğurtçular genelde oldukça büyük bir sini içerisinde yoğurtlarını taşımışlar ve isteyen müşterilerinin kaplarına ellerinde taşımış oldukları terazileri ile tartarak yoğurtlarını satmışlardır. Sütçüler ise büyük güğümlerinden istenildiği ölçüde sütü müşterinin kabına aktarmak suretiyle ürünlerini satmışlardır (Göktaş, 1994a, s. 543).

Hunglinger von Yngue sütçü, yoğurtçu ve muhallebici tiplerini betimlemiştir. Kıyafetlerinin hayal ürünü oldukları anlaşılan gravürlerde, satıcıların ürünlerini satmak için kullanmış oldukları araç ve gereçlerin daha gerçekçi tasvirler olarak çizildikleri anlaşılmaktadır.

Görsel 25. Hunglinger Von Yngue, Sütçü, Kramervon Constantinople, 1799.

Görsel 26. Hunglinger Von Yngue, Muhallebici,,Kramervon Constantinapole, 1799.

1.2.9. Sebze-Meyve Satıcıları

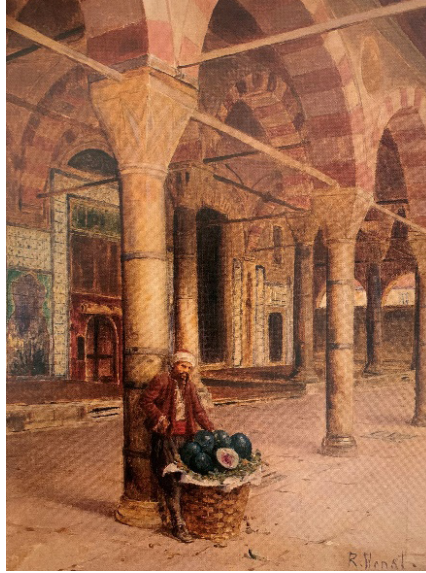
Türklerin beslenme alışkanlıklarına sonradan girmiş gıda ürünleri olmalarına rağmen, sebze meyveler halk ve saray tarafından bolca tüketilmişler ve seyyar sebze satıcıları, İstanbul sokaklarında her daim karşılaşılan sokak satıcısı tipleridir (Yerasimos, 2010, s. 181).

1883 yılında İstanbul'a gelen ve kente hayran kalarak yaşamının sonuna kadar burada kalan İtalyan Oryantalist ressam Leonardo de Mango (1843-1930) tablolarında sebze meyve satan sokak satıcılarını da konu edinmiş bir sanatçıdır. Sanatçının "Üzümcü" adlı tablosunda, üzümcünün geleneksel kıyafetleri ve satışta araç ve gereç kullandığı küfesi, terazisi resmedilmiştir.

Görsel 27. Leonardo de Mango, Üzümcü, tuval üzerine yağlıboya, 25x19cm.1900, özel koleksiyon (Mango, 2006, s. 146).

Avusturyalı sanatçı Rudolf Ernstise seyyar karpuz satıcısını cami önünde, küfesindeki karpuzlarını satarken görüntülemiştir. Lynn Thornthon'un aktardığına göre; Ernst amatör bir fotoğrafçıdır ve İstanbul'da fotoğraf çekmesine izin verilmemiş ve hızlı taslaklar yaparak, tablolarını yaparken bu taslaklardan faydalanmıştır. Sanatçısı bu tablosunu da muhtemelen aynı yöntemle yapmıştır (Thornton, 1985, s. 230).

Görsel 28. Rudolf Ernst, Rüstem Paşa Önünde Karpuzcu, ahşap üzerine yağlıboya, 24x18.5 cm. Danielle ve Hasan Kinay koleksiyonu, 19.yy., İstanbul.

Editörlüğünü Karin Adahl'nın yapmış olduğu *The Sultan's Procession: The Swedish Embassy to Sultan Mehmed IV 1657-1658 and Ralamb Painting* isimli Ralamb Kostüm Kitabı'nda ise 17. yüzyıl Osmanlı sosyal yaşamından tipler geleneksel kıyafetleri içerisinde betimlenmiştir (Koca ve Koç, 2014, s. 371-394). Bu tiplerden birisi de, başının üzerinde taşıdığı sebze-meyve tablası ile betimlenmiş olan sebzeçi tipleridir.

Görsel 29. Ralamb's Osmanlı Kostüm Kitabı, Sebzeçi, 1658.

2. Sokak Satıcılarının Osmanlı-Türk Toplumunda Yeri ve önemi

Osmanlı ticari yaşamında seyyar olarak mal ve hizmet satan meslek grubuna dâhil olan sokak satıcılarının çoğunlukla Anadolu kentlerinden, İstanbul ve diğer büyük kentlere göç yoluyla gelmiş oldukları bilinmektedir. Eski İstanbul yaşamında, günün her saatinde çalışan sokak satıcıları, büyükşehirlerde az sermaye isteyen işler yapmış ve yeterli para kazanınca da geldikleri yere dönmüşlerdir (Ubicini, 1977, s. 362).

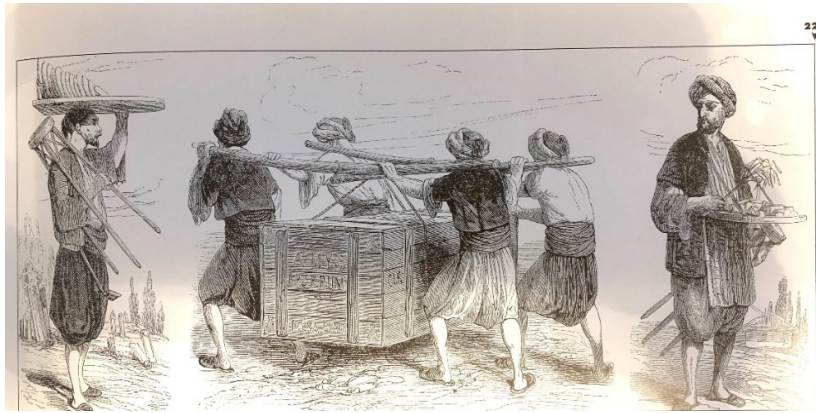
Dükkânları olmadan, mahalle aralarında gezerek iş yapmış olan sokak satıcılarının farklı türde malları tüketicinin ayağına kadar ulaştırıran bir meslek türü olması, bu mesleği önemli kılan en temel niteliğidir. Çalışma prensipleri yerleşik düzene dayanmadığından, diğer esnaf gruplarına nazaran denetimleri zor olmuş olsa da, sokak satıcıları geleneksel örf ve adetler kaidesine göre davranmışlar, aynı malı satıyorlarsa diğerinin satış yapmış olduğu sokaklarda satış yapmamış ve birbirlerinin işlerini engellememeye özen göstermişlerdir (Evren, 1997, s. 152).

Osmanlı topraklarında bu mesleği ilk uygulayan grup olarak kabul edilen çerçilerin geliştirmiş oldukları takas sistemi ile başlayan ve farklı sokak satıcıları tipolojisi ile devam eden sokak satıcılığı geleneğinin, Osmanlı Devleti ticaretinin her daim canlı olmasında önemli bir rolü olduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan, teknolojik iletişim araçlarının gelişmişlik düzeyinin yetersiz olduğu ortaçağ koşullarında, Anadolu'dan büyük kentlere gelerek, halkın çeşitli kesimleri arasında birebir temaslarda bulunmuş olan sokak satıcılarının, halkın farklı katmanları arasında adeta iletişim kaynağı olarak da görev yapmış olduklarını da söylemek mümkündür. Sokak satıcıları gittikleri farklı kentsel mekânlara, kırsal kesimden haber taşıyıcılık niteliği taşımışlardır.

Farklı tipolojik özellikler gösteren sokak satıcılarının, Osmanlı topraklarında yaşamış olan çok sayıda yerli ve yabancı sanatçının eserlerine konu olmuş olmalarının temel sebebi de, bu grup esnaf çalışanlarının bu nitelikleri itibari ile Osmanlı sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yaşamına olan doğrudan etkileridir.

Dönemin ünlü ressamı tarafından renkli geleneksel kıyafetleri, kullanmış oldukları ilginç malzemeleri ve genellikle toplum bireyleri tarafından sempati toplayan tavırları ile renkli tabloları, kitap çalışmaları için baskı ve gravürlere konu olmuş olan sokak satıcıları sahneleri, Osmanlı döneminin her sürecinde betimlenmiş sahnelerdir. Çoğunluğu oryantalist ressamı tarafından gerçekçi bir anlayışla ve satıcıların iç

dünyasına vurgu yapan betimlemelerle tasvirlenen bu sahneler, yabancı gazete ve dergilerde yayımlanan İstanbul konulu yazılara da yer almışlardır. İstanbul'da uzun süre kalan yabancı yazarlar anılarında, sokak satıcıları sayesinde pek çok gereksinimlerini evlerinden çıkmadan karşıladıklarını belirtmişlerdir. Bu sisteme eleştirel yaklaşımlar getirmiş olanlar olmuş olsa da, genel bir anlayış olarak sistemin kolaylıklarından söz etmişlerdir. Osmanlı sokak satıcılarını konu edinen yayınlardan biri *L'illustration Dergisi*'nde yer alan ve muhallebici, hamal ve şekerçi görseli ile birlikte yayınlanmış olan makaledir. Jean Henri Abdolonyme Ubcini yazısında; İstanbul'da ve Türkiye'nin diğer büyük şehirlerinde "bekârlar" adı verilen ilginç bir grup olduğunu, bunların çoğunun ülkenin içlerinden, özellikle Anadolu'dan geldiklerini belirtmiştir. İstanbul'da sayıları yetmiş beş ila yetmiş altı bin civarında olan bu topluluğun beşte ikisinin Türk, beşte üçünün ise Rum ve Ermeni vatandaşlardan oluştuğunu söylemiş, bekârların çoğunun kentlerini bırakarak geldiklerinde ne belirli bir amaçları, ne de bir marifetleri olduğunu, büyük şehirlerde hamallık, sakalık, helvacılık, ciğercilik ya da şekerçilik gibi az sermaye isteyen işleri tercih ettiklerini, biraz para kazanınca da doğdukları yere döndüklerini belirtmiştir (Ubcini, 1977, s. 362).

Görsel 30. Muhallebici, Hamal, Şekerçi, *L'illustration*, 1854.

Osmanlı sokak satıcıları Tanzimat dönemi hikâye ve romanlarına da konu olmuştur. Sokak satıcılarından eserlerinde en çok söz eden Tanzimat dönemi Türk edebiyatçımız ise Ahmet Mithat Efendi'dir. Yazar, satıcılar hakkında çeşitli bilgilerin verildiği eserinde, satıcıların çevre ile ilişkilerini irdelemiş ve satıcıların tipolojik sınıflamalarını yapmıştır (Okumuş ve Bahçeci, 2017, s. 71).

Birçok yayında halkla bütünleşmiş bir meslek grubu olarak ifade edilen sokak satıcılarının sesleri, eğlence yaşamının kısıtlı olduğu İstanbul'un fakir semtlerinin belli

başlı zevklerinden ve renklerinden birisi olarak kabul edilmiştir (Göktaş, 1994a, s. 542). 1881 ile 1907 yılları arasında İstanbul'da yaşamış olan Dorina Neave İstanbul'dan söz ettiği yazısında, seyyar satıcılara karşı duygusal bir yaklaşımda bulunmuş ve satıcıların "Sucu, Dondurma Kaymak, Şekerci Lokumcu" şeklinde bağırarak mal satmalarını hayli heyecanlı bulduğunu belirtmiştir (Neave, 1978, s. 159-160).

Ancak, toplum tarafından benimsenmiş ve sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel katkıları olan bu mesleğin çeşitli zorluklar içerdiği de aşikârdır. Kendi coğrafyasının yetersiz ekonomik koşulları sebebiyle, kırsal kesimden kentlere göçler yoluyla gelen sokak satıcılarının mesleklerini çoğunlukla yürüyerek icra etmeleri ve mesafe uzaklıklarının zorlu şartlar getirmesi, çoğunlukla bu satıcıların gece gündüz demeden çalışmalarının sebebi olmuş (Yıldız, 2008, s. 355) zaman zaman da, eğitim seviyesi oldukça düşük meslek çalışanları, kanun ve nizamnamelerle toplumun arka tarafına itildiği uygulamalara maruz kalmışlardır.

Örneğin, 1594 yılında yayımlanan bir fermanla, sokak satıcılarının sokaklarda dolaşarak satış yapmaması, emre uymayanların ise katledilmeleri buyrulmuş, tüm eşyaların satış fiyatlarının denetim altında tutulduğu Osmanlı'da seyyar satıcılar için katı narh kuralları getirilmiş, 1640 yılında Es'ar defterinde sokak satıcılarına ürünlerini ucuza satmaları zorunluluğu getirilmiştir (Göktaş, 1994a, s. 542).

Bunun yanında Osmanlı'dan günümüze, ekonomik zorluklar sebebi ile bu zorlu istihdam şartlarında çalışmaya devam eden sokak satıcılarının, kazançlarının yeterli ve istikrarlı olmadığı da bilinmektedir (Taşdelen, 1990, s. 265).

SONUÇ

Gerek görsel, gerek yazılı Osmanlı kaynaklarında sıkça yer verilen sokak satıcılarının, Osmanlı sosyo-kültürel ve ekonomik yaşamı içerisinde önemlerinin büyük oldukları aşikârdır. Ekonomik şartları yeterli olmayan halk kesiminin, genellikle çarşıda daha yüksek ücretle satılan mallar yerine, aynı malı seyyar satıcıdan daha düşük ücret ödeyerek almayı tercih etmeleri, bu ticaret sistemini her daim yaşatan niteliğinin sürekliliğini sağlamıştır. Osmanlı'da özellikle kırsalda yaşayan halk, çarşı pazarlara ulaşmanın zorlukları ve ulaşım şartlarının güç ve masraflı olması sebebi ile seyyar satıcılardan alış verişin daha kolay olduğu bu ticaret yolunu tercih etmişlerdir. Seyyar satıcıların varlığı özellikle, kırsalda ticari yaşamı canlı tutmuştur. Seyyar satıcıların ve bu alış veriş tarzını benimseyen tüketicilerin ticari yaşamdan çekilmesinin ise alış veriş hacminin daralmasına sebep olacağı aşikârdır. Günümüzde de, Osmanlı sosyal

yaşamındaki tüketicinin alım şartları ile sokak satıcılığı arasındaki yakın ilişki, etkileri azalmış olsa da devam etmektedir.

Dünya genelinde istatistiksel olarak gelişmiş ülkelerin şehirlerinde daha az görülen seyyar satıcılara, gelişmekte olan ülkelerde daha fazla rastlanmaktadır. Günümüz Türkiye'sinde yapılan kentsel meslek araştırmaları ile de sokak satıcılarının halen oldukça fazla sayıda olduğu görülmüştür. Yapılan araştırmalar neticesinde alınan sonuçlarına göre, sokak satıcılarının büyük kısmının, geçmişte olduğu gibi geçim zorlukları nedeni ile Anadolu'nun farklı kentlerinden İstanbul'a göç ettikleri, kalabalık ailelere mensup oldukları, eğitim seviyelerinin düşük, mesleki vasıflarının olmadığı anlaşılmış ve büyük bir çoğunluğunun genç erkek nüfusuna dâhil oldukları görülmüştür. Düşük gelir gruplarının yaşadığı semtlerde ikamet eden seyyar satıcıların haftanın her günü yürüyerek tam zamanlı olarak çalışmaları, genellikle düşük kaliteli mallar satmaları ve büyük kısmının da herhangi bir sosyal güvenceye sahip olmamaları mesleğin en büyük sorunlarıdır.

Oysaki Osmanlı geleneksel kültürünün bir ürünü olan sokak satıcılığı, halkın farklı katmanları arasında bir iletişim aracı ve yerel kıyafetleri ve ekipmanları içerisindeki sempatik görünüşleri ve halkla birebir ilişkileri nedeniyle de sosyal yaşamda önemli bir yer edinmiş, sorunların paylaşıldığı, toplumu bütünleştirici özellik arz eden bir meslek olmuştur. Mesleğin Türk kültüründe yeri olmasının yanında, günümüz gelişmekte olan ülkelerinde enformel sektör, işsizlik ve fakirlikle mücadelenin de bir vasıtası olarak görülmesi de, mesleği günümüz açısından önemli kılan özelliğidir.

Ancak günümüz Türkiye'sinde sorunları nedeni ile birçok alt tipolojisinin kaybolduğu sokak satıcılığı, geleneksel kültür tarihimize dayanan kökleri itibarı ile sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yaşamda halen önem arz etmektedir. Bu nedenle gelişmiş ülkeler örneklerinde görüldüğü üzere, sektörün tamamen ortadan kaldırılması yerine, çeşitli teşviklerle desteklenmesi ülke şartlarına da her yönüyle katkı sağlayacaktır. Gelişmekte olan birçok ülke kentsel yoksulluğu azaltması, istihdam ve gelir imkânı ve ekonomiye katkı sağlaması nedeniyle bu içerikteki çalışmalara destek vermektedirler. Bu ülkelerde enformel sektöre katkı yapmak için uygulanan çalışmalar ise bu sektörün zaafalarını ıslah etme ve kontrollü bir gelişme sağlama yönündedir.

Bu bağlamda, sokak satıcılarına ticari yaşamda daha kaliteli hizmet sunmaları için gelişmiş ülke örneklerinde görüldüğü şekilde, kendilerine belediyeler tarafından gösterilecek satış noktalarında, müşteri memnuniyeti, yüksek kalite

ürün satış zorunluluğu, satıcıların ve satış mekanlarının hijyen şartlarının gerekliliğini içeren eğitimlerin verilerek ve fiziksel görünümünün, kıyafetlerinin ve kullandıkları ekipmanların belli bir standardizasyona bağlanması ile oluşturulacak, modernize bir sokak satıcılığı anlayışının, kökleri geleneksel kültürümüze bağlı değerlerimizi canlandıracağı ve kültürel mirasımızı da yaşatarak, gelecek nesillere aktarabilmemizi ve toplumun her katmanını da bütünleştirici bir toplum bilinci yaratmanın da kalıcı bir temelini oluşturacağını düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

And, M. (1999). Çarşı Ressamlarının Gözünden İstanbul'un Sokak Satıcıları. *Antik Dekor Dergisi*, 55, 70-75.

Akbulut, İ. (1991). Eski İstanbul'da Sakalar-Sebilciler. *Türkiye İş Bankası, Kültür ve Sanat Dergisi*, 12, 69-70.

Aktaş, U. (2010). *İstanbul'un 100 Esnafı*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.).

Anonim. (1994). Bozacılar. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. (Cilt 2, s.317-318). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Arılı, Demirsar, B. (2000). *Oryantalizmden Çağdaş Türk resmine*. İstanbul: Toprakbank.

Ataman, S. Y. (1997). *Türk İstanbul*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.).

Balıkhane Nazırı Ali Bey. (1922). *Bir Zamanlar İstanbul*. İstanbul: Tercüman.

Çağlar, Y. (2009). İstanbul Sokaklarında Çınlayan Seda: Seyyar Satıcılar. *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, 6, 120-136.

Ciloşoğlu, M. ve Elmas, H. (2019). Lale Devri'nde (1718-1730) Jean Baptiste Van Mour'un Tablolarındaki Erkek Giyimlerinin İncelenmesi. *İdil*, 64, 1757-1766.

Dalvimart, O. (2011). *Osmanlı Kostümleri (Costume of Turkey)* (Çev. A. Berktaş). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.

Demirsar, B. (1989). *Osman Hamdi Tablolarında Gerçekle İlişkiler*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Dikkaya, F. (2011). Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Simit ve Simitçiler. *Millî Folklor*, 92, 72-76.

Evren, B. (1997). *Osmanlı'da Esnaf ve Örgütleri*. İstanbul: Ray Sigorta A.Ş.

Evliya Çelebi. (2003). *Seyahatname*. İstanbul: Yapı Kredi.

Faroqhi, S. (2000). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

Germaner, S. ve İnankur, Z. (2002). *Oryantalistlerin İstanbulu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.

Gomes, M.F.and Reginensi, C. (2007).Vendeursambulants a Rio de Janeiro: expériences citadines et défis des pratiques urbaines. Paris: Cybergeo: Revue européenne de géographie, N° 368.

Göktaş, U. (1994a). Seyyar Satıcılar. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (Cilt 6, s. 542-543). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Göktaş, U. (1994b). Sakalar. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (Cilt 6, s. 420). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Göktaş, U. (1994c). Kasaplar. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (Cilt 6, s. 560-561). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Göktaş, U. (1994d). Simitçiler. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (Cilt 4, s. 478-479). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Işın, E. (1995). *İstanbul'da Gündelik Hayat*. İstanbul: Yapı Kredi.

İrepoğlu, G. (1999). *Levni: Nakış Şiir Renk*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Kalyoncu, H. (2021a). *Resim Sanatında Osmanlı Sosyal Yaşamı*. İstanbul: Artikel Akademi.

Kalyoncu, H. (2021b). *Türk Resim Sanatında İstanbul Manzaraları*. İstanbul: Artikel Akademi.

Kaygılı, O. C. (1933). İstanbul'un Artık Kaybolan Tipleri: Macuncu. *Yedigün I*, 24,1-25.

Kılıç, T. (2015). Kentlerin Değişmeyen Yüzleri: Seyyar Satıcılar (Diyarbakır Örneği). *Şehir ve Düşünce*, 7,144.

Kıray, M. (1998). *Değişen Toplum Yapısı*. İstanbul: Bağlam.

Kırpık, G. (2013). Osmanlı'da Hamallık Mesleği ve İlgili Arşiv Belgeleri. *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 2(2), 220-233.

Koca, E. ve Koç, F. (2013, Nisan). 19. Yüzyıl Osmanlı Gezici Esnafının Giyim Kuşam Özellikleri. *Uluslararası Türk ve Dünya Kültüründe Kahramanmaraş Sempozyumu*, Kahramanmaraş, Türkiye.

Koca, E. ve Koç, F. (2014). Kıyafetnameler ve Ralamb'ın Kıyafet Albümündeki 17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunu Giysi Özelliklerinin İncelenmesi. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turksih or Turkic*, 9(11), 371-394.

Koçu, R. E.(2003). *Tarihte İstanbul Esnafı*. İstanbul: Doğan.

Makzume, E. (2006). Ölümünün 75.Yıldönümünde Peralı Oryantalist Ressam Leonardo de Mango. *Beyoğlu'nda bir Oryantalist: Leonardo de Mango An orientalist from Beyoğlu*. İstanbul: Yapı Kredi.

Meydan Larousse, Büyük Lügat ve Ansiklopedi. (1969). Çerçi. (Cilt 3, s.198). İstanbul: Meydan Gazetecilik.

Millingen, A. V. (2012). *Constantinople painted by Warwick Goble*. Londra: A.& C. Black.

Moltke, H. V. (1969). *Moltke'nin Türkiye Mektupları*. İstanbul: Remzi.

Monnet, J. (2006). L'ambulantage: épresantations du commerce ambulante ou informel et métropolisation. Paris: Cybergeog: Revueeuroéenne de géographie, N°355.

Musahipzade, C. (1992). *Eski İstanbul Yaşayışı*. İstanbul: İletişim.

Nazır, B. (2013). Osmanlı'da Esnafa Verilen Cezalar. *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, 18, 81.

Neave, D. L. (1978). *Eski İstanbul'da Hayat*. İstanbul: Tercüman.

Okay, Y.(2013). Mahalle Kültürü ve Terminolojisine Dair Yitirdiklerimiz. *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, 16, 8.

Okumuş, S. ve Bahçeci, S. B.(2017). Tanzimat Hikâye ve Romanlarında Seyyar Satıcılar. *Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 5(9), 71-84.

Osmanlı Kıyafetleri, Fenerci Mehmed Albümü. (1986). İstanbul: Vehbi Koç

Vakfı.

Öndeş, O. ve Makzume, E. (2000). *Lale Devri Ressamı Jean Baptiste Van Mour*. İstanbul: Aksoy.

Sakaoğlu, N. (1993). Arzuhalçiler. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt 1, s. 335-337. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı.

Şakiroğlu, M. H. (1995). Metin And, 16. Yüzyılda İstanbul. Kent, Saray Günlük Yaşam, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 6(6), 489-491.

Taşdelen, M. (1990).Şehirle Bütünleşmeyen Nüfusa Bir Örnek: Seyyar Satıcılar. *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)*, 4(2), 243-269.

Thalasso, A. (2008). *Osmanlı Sanatı-Türkiye'nin Ressamları*. İstanbul: Kültür A.Ş.

Thornton, L.(1985). *Woman as Portrayed in Orientalist Painting*. Paris: ACR.

Topallı, E. (2010). 19.Yüzyıldan Günümüze Arzuhalçiler: Oryantalist Resimler Paralelinde Tarih ve Sosyolojik Arka Plan. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(18), 61-85.

Ubicini, J. H. A. (1977).*1855'de Türkiye*. İstanbul: Tercüman.

Ulusoy, K.(2011). Türk Toplum Hayatında Yaşatılan Kahve ve Kahvehane Kültürü. *Millî Folklor*, 23(89), 159-169.

Yerasimos, S. (2000). *İstanbul İmparatorluklar Başkenti*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

Yıldız, M. C. (2008). Kent Yaşamının Değişmeyen Marjinaleri: Seyyar Satıcılar ve İşportacılar. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 343-366.

Zeren, M. E. ve Sazak, G. (2011). Osmanlı Minyatürlerinde Kasaplık. *Acta Turcica Türkoloji Dergisi*, 3(2), 53-76.